

Борислав Лалић

МИЛОВАН ЂИЛАС
ВЕРНИК, БУНТОВНИК, МУЧЕНИК

Борислав Лалић
МИЛОВАН ЂИЛАС
Верник, бунтовник, мученик

Издавач:
Компанија Новости АД
Трг Николе Пашића бр. 7

Генерални директор и главни уредник:
Манојло Вукотић

Извршни директор издавачке делатности:
Александар Бацковић

Уредник:
Миломир Краговић

*Дизајн и
припрема за штампу*
Никола Цветковић

Лектура / коректура:
Слађана Ковчић

Тираж: 15.000

ISBN 978-86-7446-204-1

Штампа:
Штампарииа "Политика" АД, Београд

Октобар 2011.

|

Борислав Лалић

МИЛОВАН ЂИЛАС
ВЕРНИК, БУНТОВНИК, МУЧЕНИК

2011.

Сâм сам бирао своју судбину, а
када је човек бира сам, не гледа
на њу трагично.

Милован Ђилас

Добрица Ћосић

УМНИ И ГОРДИ ПОБУЊЕНИК

У бившој Југославији о таквом човеку изречено је највише неистина, кривотворства и клевета; тај горди, поносити човек доживео је у својој генерацији, поред голооточких логораша, највише понижења од власти за коју се борио и од другова са којима се борио. Револуционарни нараштај чији је најомиљенији вођа био у антифашистичкој борби и народној револуцији, посебно црногорски и српски комунисти, остали су му морални историјски дужници.

Милован Ђилас засвагда се вратио у своје Подбишће, без речи истине и осећања од својих ратних другова и пријатеља, кога су се партијно одрекли зато што је то Тито наредио, Кардељ „теоријски“ доказао његову „бернштајновску ревизију“ марксизма, а Комунистичка партија дисциплиновано је спровела бојкот и екскомуникацију. Неколико месеци после тог партијског стаљинистичког пленума, јануара 1954. године, када је у иностраној штампи разгласио своју побуну, утамничен је као „издајник“ Милован Ђилас.

Уз ову констатацију не могу да оћутим једну антиципацијску пројекцију исхода прогона Милована Ђиласа из политичког руководства Југославије. Склон сам веровању: судбина Југославије не би била оволико трагична да је тај моћни политичар идеалиста био политичар прагматичар, са епским и романтичарским заносом био идеолог практичар и политичар компромиса. Али, Милован Ђилас, следећи своју стваралачку природу, борилачки карактер, идеолошко освешћење и умно просветљење после 1948, поставио је себи најтежи циљ: променити своје идеолошко биће, извршити преображај себе од бољшевика и стаљинисте у антистаљинисту, титовца и демокрту, властодршца са бирократским привилегијама у побуњеника против своје власти, а

свестан свих последица које чекају њега и његову породицу. Таквог побуњеника није било у Европи у 20. веку.

Ја бих понизио Милована Ђиласа ако бих, говорећи о њему на скупу посвећеном стогодишњици његовог рођења, прећутао и другу истину његове бурне партијске биографије, истину коју он никада није скривао. Та истина је у судбини свих предратних и ратних југословенских комуниста; та истина чини драму и трагику свих револуционара, идеалиста, романтичара, утописта. О тој трагици идеолошког човека писао сам у роману „Време зла“. Наиме, и Милован Ђилас је био бољшевик који је нереално проценио услове оружаног устанка јула 1941. године у Србији и Црној Гори, стаљинист који је прогањао троцкисте и деморалисане комунисте, учествовао у политичким ликвидацијама српских демократских вођа, био у партијским комисијама Сретену Жујовићу и Благоју Нешковићу, обоготворио Стаљина и оцезарисао Тита. А онда је 1953. године, правим подвижничким просветљењем, увиђањем беспућа стаљинистичког поретка и беду живота без слободе, свешћу и храброшћу на дужности председника Савезне скупштине и члана највишег партијског руководства, слободарским умом сломио своју вољу за моћ на власти и нагон за прваштво у свом епском народу. Постао је побуњеник и мартир за слободну мисао и људско достојанство.

Оно што, по мом разумевању људске природе, заслужује највеће дивљење и памћење Милована Ђиласа док је српског језика, јесте његов интелектуални и психолошки подвиг: победа себе! Та победа није остварена у афекту пораза и угрожености; она је остварена са победничких позиција на дужности члана најужег руководства Југославије; тај јавни положај био је за револуционара најтежи за самоодрицање и превазилажење себе. Ту је сложен, болан и амбивалентан интелектуални и психолошки процес читавог бића; то је било и самоизоштитење из средине у којој је живео и радио. Милован Ђилас је победио себе и одбацио своју политичку религију у четрдесет другој години; онда је самоосвешћен наставио да се бори против реалног, моћног стаљинизма, хипокризије кастинске класе, њених властодржачких моћи и привилегија, и написао „Нову класу“, која се сврстала међу 100 најзначајнијих књига написаних у 20. веку. Написао је и неколико значајних књижевних дела – романа, приповедака, есеја.

Таквим животом, политичким и књижевним делом, Милован Ђилас представља изузетну, творачку личност свог доба. Он је био човек свестране даровитости, личност јединствене умне и моралне храбрости и мартирске судбине. Заслужује компетентно књижевно, идеолошко и етичко изучавање и постављање у сам врх југословенске и српске културе и политике 20. века.

Тектонски поремећаји у констелацији света и историјског развоја, изазвани Хладним ратом, у којем се урушио Совјетски Савез, разбила Титова Југославија и њен самоуправни социјализам, дело Милована Ђиласа скрајнула је историја од адекватне пажње и сазнања млађих нараштаја. Верујем, само привремено.

Милован Ђилас је данас, по мом уверењу, једно од првих персоналних питања историје српског народа у другој половини 20. века. Он нам не нуди само идејна сазнања једне неостварене револуције, већ искуство борилачког подвига али и трагизма прометејства и слободумља, смисла и заблуда човека који је покушао да мења историју свог народа. О њему се још увек недовољно пише, свесно заборавља, а усмено и неодговорно свашта збори.

Оно што је сасвим неспорно у судбини Милована Ђиласа, то је: својом идеолошком побуном он је желео слободом да обнови стаљинизовану револуцију, бирократизованој власти да енергију демократије, поретку затворених видика означи цивилизацијске перспективе. Ђилас је покушао да унесе етику у власт која је растакана безакоњем, привилегијама, самовољом комуниста на власти, а Титову аутократију, која је комотно стремилa у брионски монархизам, подвргне критици и правно-грађанском ограничењу. Био сам присутан када му је Ранковић саветовао да оде на Брдо код Крања, где се тада „одмарао“ Тито, да се идеолошки разјасне и заташка сукоб. Милован Ђилас је брђанским гласом узвикнуо: „Не идем монарху на ноге!“ Таквом свешћу он је најавио духовну обнову партизанског идеализма, који је замро у ратној победи, која се потврђивала и негирала у вишеструком терору, па је и своје, стаљинизмом фанатизоване борце претворила у логораше и мученике најморбиднијег понижења.

Да сведем у једно сазнање ову пригодну реч:

Милован Ђилас је у Титовој Југославији педесетих година прошлог века покушао да оствари демијуршко начело свог духовног оца Његоша: „Нека буде што бити не може, нека буде борба непрестана...“

Његов нараштај га није следио, па је пао у понор историјског пораза заједно са својим вођом.

Осећам се поносним што се Милован Ђилас својом личношћу и својим идејама уградио у моју судбину. Био сам писац само романа „Далеко је сунце“, када ме је он увео у редакцију часописа „Нова мисао“ којег је покренуо јануара 1953, с циљем да новим идејама обнови догматизовани стаљинизам. Дружећи се с њим у редакцији, читајући његове чланке у „Борби“, слушајући његове критичке луцидне мисли о демократизацији нашег поретка, не верујући у остварљивост његових либералних идеја у нашој друштвеној реалности, постао сам „млаки ђиласовац“. Одговарао сам пред партијском комисијом Централног комитета Комунистичке партије Југославије, зато што сам одбио захтев Це-Ка да у „Борби“ нападнем Ђиласа и што сам тврдио да Давичов „Човеков човек“ није „непријатељска“ поема. Такав, ступио сам у период идеолошке и критичке амбиваленције, што показују „Пишчеви записи 1951–1969. година“.

Када сам 1962. године упознао Тита, коначно сам схватио да се под тим брионским монархом не може засновати демократски социјализам. Упао сам у драматичну психолошку и идејну кризу и написао „бајку“ која је представљала прекретницу у мом схватању света и постојећег поретка. Као борбени песимист, постао сам одлучан противник титизма, а по Ђиласовом повратку са робије имао сам срећу да, заједно са Матијом Бећковићем, постанемо блиски интелектуални пријатељи.

ГОДИНЕ КОЈЕ СУ ПОЈЕЛИ ДРУГОВИ

ЂИЛАСОВ КАЧКЕТ

Када смо се вратили са зимског распуста, Милована Ђиласа више није било у нашим клупама, ни у нашим помињањима. Нису га се више присећали ни његови школски другови којих је тих година било пуно у генерацији наших очева и наших професора.

Била је зима 1954. године. Тек је био одржан „Ђиласов пленум“ у Београду.

До тада, понети поезијом и политиком, често смо на литерарним секцијама, између часова, разним поводима помињали да је и Ђидо учио у нашој беранској школи.

Импоновало нам је да је и он, још док је био у нашој школи, почео да пише приче и песме, а свакако и то да смо га сада гледали на сликама и у филмским журналима уз Тита.

Он је већ био доспео у народне песме нашег краја.

А онда нам је „Ђиласов пленум“ однео још једну легенду из наших школских клупа. Пре тога некакве информбировске сумње, које никада нису до краја доречене, ставиле су црту и преко имена Радована Зоговића, који као политичар није доспео у народне песме, али је као песник био испред Ђиласа. Од славних ђака беранске гимназије, чије смо клупе тих година трљали, остало нам је било још „Зло пролеће“ Михаила Лалића.

Но, ако смо те зиме престали да се присећамо Ђиласових школских дана у беранској гимназији, његов случај нас задуго неће оставити на миру. Тема Ђилас пратиће моју распоућену генерацију целог живота, као судбинска сенка које се нисмо могли ослободити, чак и да смо то хтели. А, нисмо хтели.

Кад је Тито умро, многи су се присетили да је за живота био диктатор. Једино Ђилас ћути, а он је можда био једини међу њима који је платио ужасно високу цену да о Титу може да говори и сада када више

није ни на власти, ни међу живима, јер је говорио и писао док је маршал био свемоћан и неприкосновен.

Ћилас, међутим, избегава да говори на тему Брозове контроверзне личности, мада су се његове књиге појавиле и у нашим књижарама. Новинари га опседају, пролазници му се опет смеше, а стари ратни другови не беже на другу страну улице када га виде.

Вратио се из „унутрашње емиграције“, поприлично стар, као сенка, али са именом које је постало ходајући спомен и које људи изговарају са поштовањем, па чак и дивљењем.

Срео сам га деведесетих година прошлог века, једне ноћи у књижари „Геца Кон“, у београдској Кнез Михаиловој. Било је прохладно новембарско вече. У књижари се сјатило доста света. Већином су то људи старијих генерација, они који сада покушавају да надокнаде бар нешто од оне четири деценије колико се нису смели дружити са Ћиласом, па чак му ни име гласно помињати.

Међу њима видим и Радомира Коматину, једног од Ћиласових ратних другова још из беранске гимназије. Пошто су се на универзитету и у рату нашли на истој страни, друговали су и после револуције. Ћилас је био поред Тита у Београду, а његов школски друг у црногорском Политбироу.

Партија их је била раздвојила као да су са две планете.

Сада су се опет срели, први пут после толико година. У књижари, у истој соби.

Када је завршен разговор о новој Ћиласовој књизи „Изгубљене битке“, окупили смо се око старог јеретика који се једва држао на ногама, мада му је глава још била бистра. Неко је писцу пружио руку, неко је тражио посвету на књизи, а неки су га само гледали и загледали.

А оног Ћиласовог школског друга из Берана мучиле су те ноћи друге бриге. Примицао се опрезно, изокола у полукруговима и помало збуњен. Он је Ћиласа знао веома добро и очигледно да се и сада, као некада, плашио његове бритке, напрасне речи.

Кад га је приметио, Ћилас се једва приметно тргао. Засветлеле су његове старачке очи. Имао сам утисак да у том тренутку није више примећивао никог од нас – ни новинаре, ни камере, ни књиге.

Први корак учинио је Ћилас, а онда је, пружајући руку према старом школском другу, рекао прозуклим старачким гласом у којем је било и сете и топлине и опроштаја:

„Примакни се, Рашо, да те загрлим...“

У животу, ваљда, на крају, и мора да буде тако: остане у људима на том турбулентном путу животне драме, партијских олуја, нешто што ни Револуција, ни Вођа, ни Партија нису успели да избришу и униште.

Та сцена, која ми се дубоко урезала у памћењу, вратила ме у далеке године, када смо после оног зимског распуста и Трећег пленума, престали да помињемо Ђиласа. У ствари, престали смо да га помињемо онако како смо то до тада чинили, али је тема Ђилас остала међу нама и са нама.

Нашој младој и бунту склоној генерацији, импоновао је бритки језик Ђиласове „Анатомije једног морала“. Импоновала је нашој младости његова храброст: један против свих, сам а непокоран. Али, више од тога копкало нас је питање – да ли је Ђилас покренуо праве ствари, да ли хоће да мења овај наш живот?

Касније, када су ме путеви новинарске професије одвели у разне крајеве света, и када сам се често сретао са темом Ђилас, било преко његових књига или преко међународних скупова, увек сам се враћао на сцену једног скупа који је поводом случаја Ђилас одржан у мом родном селу Веничка, крај Берана. Тада, у тој прохладној ноћи поред Лима, један мој комшија, букварске школе наобразбе, али препредене памети, спасао је образ целе своје генерације и целог нашег села, макар то историја неће никад забележити.

Заправо, била је то сеоска конференција са дневним редом од само једне тачке: „Случај Ђилас“. Била је зима 1954. године. Те зиме су скупови одржавани и по селима и по градовима, прво у партијским ћелијама и комитетима, а онда на општим скуповима. Требало је раскринкати Ђиласа, нарочито у његовој родној Црној Гори.

Конференција је одржавана у Задружном дому. Сала је била дупке пуне. Осећало се испарење покислих кабаница и оштар мирис дуванског дима који је ковитлао изнад петролејки, подно таванице.

Прво су говорили другови из Комитета, беранског и централног црногорског. Детаљно, оштро и дуго. И без милости. Од Ђиласа није остао ни камен на камену. Његове заслуге више нико није помињао. Никад их није ни имао. Он је био размажено дете револуције. Он је и раније грешио, али му је опраштано. Он је изневерио друга Тита који га је волео као сина. Он је издао своју Партију и обрукао Црну Гору.

Људи су помно слушали. Ни мало им нису сметали облаци дуванског дима и кисели воњ мокре обуће. Тако су се, можда, осећали сигурније, јер су они на бини били још удаљенији и никако нису могли да им се загледају у очи.

Понешто о томе како је Ћидо „зглајзао“ већ је било стигло и до Виницке, мада онда још у селу није било ни струје, ни радија, ни телевизије. Али, причало се и препричавало.

„Сломи му врат Хрват“, рекао је мој отац кратко на прву вест да је Ћилас пао. Рекао је то опет кад смо кретали од куће, а сада на конференцији, као и сви остали, седео је нем и слушао.

А док смо мокрим путем клапусали ка Задружном дому, нико није ни реч прозборио. Само је Мићко Пунишин некоме пригушено говорио:

„Нека, нека! Почели су и они да се кољу међу собом...“

Примирио се и громогласни Драга Нововић, борац четврте пролетерске, који ништа није остављао за после.

После скоро два сата раскривања, Марко Зечевић, секретар Комитета, запитао је да ли неко има неко питање, да ли је неком нешто остало нејасно.

Сви су ћутали. Никома није било до питања. Свима је све било јасно. Они који су са Ћиласом били у школи, или су се хвалили да су с њим седели у истој клупи, почели су да се присећају да је Ћилас ипак био у неком другом одељењу и разреду.

Мој стриц Вејо можда би нешто и запитао, али се присетио како су га недавно рибали на партијском састанку зато што је ишао на Задушнице да запали свећу на мајчином гробу, па га је та жеља брзо прошла.

Ћутали су и остали, схватајући да се сада певају неке друге песме, а не оне које су до пре месец-два одјекивале на јеловичким саборима и виницким игранкама.

*„Партија се заталаса
не да Тита и Ћиласа.“*

Партија се јесте била заталасала, али Ћиласа очигледно није имао више ко да брани.

Ипак, једна рука се подигла. Сви су се окренули. Био је то Саво из Љута. Устао је усправљајући се споро и невољно. Висок и кошчат, дугог врата, израњао је из облака дима као храстов пањ, сав у квргама и чворовима.

Винићани су га знали као човека тврдог карактера и велике памети. Није улудо расипао речи, али је знао да каже. Уважавали су га и због тога што је сина изгубио у партизанима.

„Хоћу да вас питам, другови“, проговорио је споро и не превише гласно, „да ли то Ђилас хоће да нам врати краља Петра?“

„Па, није баш тако, Саво“, нервозно му одговара секретар Комитета, настојећи да поједностави објашњење о томе како је Ђилас скренуо са пута своје Партије, како је „издао“ и друга Тита.

Саво је стајао и помно слушао то додатно објашњење, али се кроз дим није могло видети да ли ишта од тога допире до његове главе.

Када је секретар завршио, Саво је, сада већ гласније и живље, наста-вио:

„Ако није за краља, онда су га сигурно Руси сломили? Он је њих де-бело задужио.“

„Какви Руси, побогу човече“, сада већ љутито реагује секретар Ко-митета и додаје одмахујући руком:

„Ти Саво нијеси ништа схватио...“

„Јесам, јесам, Марко, разумио сам ја све“, покушавао је Саво да уми-ри изнервираног секретара, а онда је додао као да жели да стави тачку на овај неспоразум:

„Немам више питања.“

Изговоривши те закључне речи, Саво се спусти на клупу и његов лик потону у полумрак задимљене сале.

Настаде тајац. Конференција, која је практично била завршена, сада је морала да крене испочетка. Са тих неколико речи Саво је упропастио цео састанак. То није рекао нико, али је било јасно. Осећало се.

Људи су ћутали. Није било више ни једног питања, али се осећало да Ђиласов невидљиви дух још лебди негде испод таванице.

Другови из комитета тако су се изненада нашли у непредвиђеној си-туацији, па је Конференција изнова кренула, уз објашњења и критике које нису остављале никакве дилеме: Ђилас је раскринкан и у Виниц-кој. Није више било питања.

После, на студијама у Београду, од Ђиласа нам је био остао само онај његови штофани качкет, који смо налазили у стрмој Балканској улици и носили га по факултетима и студентским домовима. То је онај качкет, некад кариран, а некад „на пруге“, који је Ђилас често носио на

митинзима и путовањима по земљи, па се и по томе разликовао од другова из власти, који су се најчешће појављивали са шеширима.

Његове књиге које су се у међувремену појавиле – „Нова класа“ и „Разговори са Стаљином“ – до нас су допирале само индиректним вестима да су штампане у иностранству и да је аутору због њих суђено.

Тема Ђилас свакако је била сапутница наших живота, мада ми тога нисмо били сасвим ни свесни. Он је у нашим главама и у нашим срцима, упркос систематској пропаганди раскринкавања „ђилавоштинне“, унео црв сумње у систем који је обликовао наше животе. Да ли је Ђилас у праву када каже – ово више не иде, ово не може успети?

Разговорао сам на ту тему једном на Бохињу, са Владимиром Дедијером чија је животна судбина била прилично испреплетена са Ђиласовим случајем. Било је то непосредно пошто је Ђилас изашао са „комунистичке робије“ у Сремској Митровици.

„Зашто се Ђилас побунио?“ питао сам га.

„Зато што је тврда, усијана црногорска глава. Ми људи са Динарских кланаца само мислимо на буне и ратове и сањамо о томе да ће нам неко једнога дана подићи негде бронзану бисту.“

„Ваљда је било и нечег другог у његовој побуни?“

Дедијер се на тренутак замислио. Погледао ме је продорно својим крупним измученим очима, а онда је рекао:

„Ђилас је пре других схватио да ново друштво храмље на обе ноге. Револуција је издала саму себе. Људи у комунизму нису живели боље, нити су били слободнији. А тако се не може напред.“

„Да ли су то и његови другови схватили?“

„Јесу, неки јесу“.

„И зашто нико није подржао Ђиласа?“

Дедијер се кисело насмејао, показујући своје проређене и потамнеле зубе.

„Зато што су се плашили, човече. Својим очима су гледали како Револуција ломи и прождире непослушне. Ту грешну децу заправо није јела Револуција, него Систем и Партија на власти. Револуције онда више није ни било...“

Двадесет година касније срео сам Дедијера у Копитареву градини, у Београду. Скупљао је последње атоме снаге да још нешто напише. Био је болестан и тешко руиниран. Опет сам га питао о Ђиласу, мада је међу њима старо пријатељство већ било пукло.

„Мора се признати, био је пророк. Он би Горбачова могао да пошаље по воду...“ казао је Дедијер.

Када смо се поздрављали на крају тог сусрета, додао је, држећи се једном руком за ревер мог сакоа:

„Најбољу ствар о Ђиласу рекао је мој пријатељ Жан Пол Сартр: *Ђилас је човек који стално нешто мисли и смишља...*“

